

סימן ח - חזרת רופאים וצוותי רפואה מפעולות הצלה בשבת

ראשי פרקים:

- פרק א – עם גמר ההצלה בטלים ההיתרים
- פרק ב – היתרים הקיימים גם בגמר הצלה, המבוארים במשנה ובגמרא
- פרק ג – חידוש הרמב"ם "כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא" והתמיהות עליו
- פרק ד – מקור נימוקו של הרמב"ם במשנת ראש השנה
- פרק ה – הבחנה עקרונית בין גדר תקנת ר"ג הזקן לבין גדר ההיתר "שלא להכשילן לעתיד".
- פרק ו – ישוב התמיהות על הרמב"ם
- פרק ז – האם ההיתר לחזור משום החשש לעתיד מתיר גם חילול שבת במלאכות דאוריתא?
- פרק ח – דעת הגרש"ז אויערבאך זצ"ל
- פרק ט – מסקנות

רופאים וצוותי הצלה חייבים לעיתים קרובות לצאת ולהציל נפשות, יציאה הכרוכה לעתים בחילול שבת, אשר נדחית כמובן מפני פיקוח נפש. בגמר הטיפול מתעוררת השאלה המעשית: האם מותר לחזור הביתה? ואם כן, מה מותר ומה אסור בזמן החזרה?

פרק א. עם גמר ההצלה בטלים ההיתרים

מצוות הצלת נפש מישראל דוחה את השבת ואת שאר מצוות התורה פרט לשלש עבירות חמורות (יומא פג, סנהדרין עד). לכן כאשר אדם מישראל נמצא בסכנת חיים, מצוה על כל היכול לקום ולסייע בהצלתו גם אם ההצלה כרוכה בעשיית מלאכה בשבת. אמנם ברגע שנסתיימה פעולת ההצלה, בטלה הסיבה לדחיית איסורי שבת, ודינו של היוצא להציל חוזר להיות – באופן עקרוני – כדין שאר האדם, ללא היתרים לעבור על המצוות.

למרות זאת, יש היתרים מיוחדים הנשארים בתוקפם גם אחרי פעולת ההצלה, וכדלהלן.

פרק ב. היתרים הקיימים גם בגמר הצלה, המבוארים במשנה ובגמרא

היתר ראשון: המשנה בעירובין יז מונה ארבעה דברים שפטרו במחנה (היוצאת למלחמה – רש"י): מביאין עצים מכל מקום (ואין חוששין לגזל – רש"י), ופטורין מנטילת ידים, ומדמאי ומלערב. ברור שהיתרים אלה אינם מגדרי

פקוח נפש, שהרי היתרי פקוח נפש אינם מצומצמים לארבעה דברים. אלא הם הקלות הלכתיות שהקלו חז"ל על חיי השגרה במחנה היוצאת למלחמה.

ובירושלמי עירובין פרק א סוף הלכה י נאמר: "ר' יוסי בי ר' בון בשם רב: כשם שבהליכתן פטורין מארבעת דברים כן פטורין בחזירתן", וכן פסק הרמב"ם בפרק ו ממלכים סוף הלכה יג: "וכשם שפטורין מכל אלו בהליכתן כך פטורין בחזירתן". ועיי"ש בנו"כ שלא ציינו למקור המפורש בירושלמי.

גדר ההיתר הוא שתוקף הפטור מארבעת הדברים קיים כל זמן שהיוצאין למלחמה מאורגנים במסגרת "מחנה", ושם מחנה עליהם.

ברור מאליו שאין כאן סתירה לעקרון המבואר בפרק א שעם גמר ההצלה בטלים ההיתרים. שכן המחנה אמנם חזר משדה הקרב ונתבטל מצב פיקוח הנפש המייד של רגעי הלחימה יחד עם ההיתרים שגרר (ונשאר לכל היותר מצב סיכון כללי שאיננו מתיר איסורי התורה) – אף-על-פי-כן ארבעת ההיתרים הנ"ל לא בטלו. שכן פטורים אלו לא נבעו גם בתחילה מחמת ההיתר הכללי של פיקוח נפש אלא משום תקנה מיוחדת של חז"ל שנתקנה לטובת נוחיותם של יושבי המחנה. והם קבעו בתקנתם שפטור ד' דברים במחנה קיים גם בהליכה וגם בחזרה המאורגנת.

[אמנם עיון ראשוני בירושלמי שם יכול להטעות כאילו ההיתר נובע מדיני פיקוח נפש: "ולמה הם חוזרין בצפירה מפני השונאים" ובפירוש קרבן העדה ד"ה כך בחזירתן פטורין – "שעדיין הם בסכנה מפני האויבים האורבים בדרך". אך ברור שאין הכוונה שההיתרים נובעים ממצב הסכנה, שאם כן למה הותרו רק ארבעה דברים. אלא כוונת הירושלמי שכל זמן שקיימת סכנה שכתוצאה ממנה נשמרת מסגרת המחנה, אזי קיים פטור חז"ל מד' דברים, גם אם המצב הוא כזה שגדרי פיקוח נפש כשלעצמם אינם מספיקים להתיר איסורין.]

היתר שני: המשנה בעירובין מד, ב, מזכירה היתר נוסף המקל על "היוצאין ברשות" גם לאחר שנסתיימה משימתן. לשון המשנה: "מי שיצא ברשות (כגון לעדות החודש או להציל מן הגייס ומן הנהר או חכמה הבאה לילד - רש"י) יש לו אלפיים אמה לכל רוח".

כוונת המשנה כאן היא להבדיל בין מי שיצא בשבת חוץ לתחום באיסור לבין מי שיצא חוץ לתחום "ברשות".

מי שיצא חוץ לתחום באיסור – אפילו באונס, אין לו אלא ארבע אמות, ואסור לו לזוז מד' אמותיו במקום שאליו נקלע. (עירובין מא, ב, במשנה). לעומת זאת, היוצא חוץ לתחום ברשות הקלו עליו חכמים והחשיבו אותו כמי ששבת מבעוד יום במקום אליו נקלע ברשות, ולכן יש לו אלפיים אמה ממקום זה כדין מי ששבת שם מלפני כניסת השבת.

המקור להקלה זו הוא במשנה במסכת ראש השנה כג:

"בראשונה לא היו זזין משם כל היום. התקין רבן גמליאל הזקן שיהיו מהלכין אלפים אמה לכל רוח. ולא אלו בלבד אלא אף החכמה הבאה לילד, והבא להציל מן הדלקה ומן הגייס ומן הנהר ומן המפולת הרי אלו כאנשי העיר ויש להם אלפים אמה לכל רוח".

גם כאן ברור שהקלה זו שנועדה לעודד את המסוגלים לצאת להציל או להעיד עדות החודש, אינה היתר הנובע ממצב של פיקוח נפש. אלא יש כאן ביטולו של איסור דרבנן (על ידי חז"ל) לגבי היוצאין ברשות.

או במלים אחרות: לא "פיקוח נפש" הוא סיבת היתר, אלא תקנת רבן גמליאל הזקן היא סיבת היתר ומשמעות ההיתר היא שלגבי היוצאין להציל בטלו חז"ל דין דרבנן של היוצא חוץ לתחום, והשוו אותו לאנשי המקום החדש. גם כאן ברור מאליו שאין כל סתירה לעקרון המבואר לעיל בפרק א, שעם גמר ההצלה בטלים היתרים הנובעים מדין פיקוח נפש.

היתר שלישי: בגמרא בעירובין מה, א, מצינו שני היתרים נוספים לחלל שבת אחרי סיום הקרב של היוצאין להציל. מוקד הדיון היא הסתירה בין הרישא של המשנה לסיפא. מתוך דברי הרישא במשנה מד: "מי שיצא ברשות יש לו אלפים אמה לכל רוח". ברור שגם ליוצאין ברשות אין יותר מאלפים אמה, ולכן ככלל, גם על היוצאין להציל קיים איסור לצאת מתוך תחום אלפים אמה ממקומן החדש אפילו לשם חזרה לביתם.

[חריג חלקי לקביעה האחרונה מצויה במציעתא של המשנה שם: "אם היה בתוך התחום כאילו לא יצא" ובגמרא שם מבואר שאם תחום אלפים אמה ממקומו החדש מגיע עד לתוך תחום שבת של המקום ממנו יצא, אזי רשאי לחזור לביתו וללכת במקרה המיוחד הזה עד ארבעת אלפים אמה. וכן פסק הרמב"ם בפכ"ז משבת הלכה יז, ובשר"ע אר"ח תז סעיף ב.]

אך בניגוד לאיסור לחזור יותר מאלפים אמה, המבואר ברישא של משנת עירובין מד, ב, ובמשנת ראש השנה כג, ב, מן הסיפא של המשנה בעירובין משמע שלגבי היוצאין להציל לא קיימת כלל הגבלת אלפיים אמה. ובלשון הסיפא: "כל היוצאין להציל חוזרין למקומן". משמע שחוזרין למקומן ללא הגבלות תחום. מה גם שבתוך התחום עצמו של אלפים אמה ברור לנו כבר מדברי הרישא שהם רשאים לנוע בחופשיות ובכלל זה לשוב לביתם.

את הסתירה בין הרישא לסיפא מיישבת הגמרא בשני אופנים.

תירוץ ראשון: רב יהודה בשם רב מתרץ שהסיפא לא באה כלל להסיר את הגבלת המרחק של היציאה מתוך אלפים האמה. אלא כוונת הסיפא לחדש

"שחוזרין בכלי זין למקומם". כלומר: שחוזרין עם ציוד הלחימה למקומם למרות שעוברים בכך על איסור טלטול של הנשק בכרמלית וברשות הרבים (ראה להלן).

סיבת ההיתר לטלטל את הנשק בגמר הפעולה מבוארת בבריתא שם:

"בראשונה היו מניחין כלי זינן בבית הסמוך לחומה. פעם אחת הכירו בהם אויבים ורדפו אחריהם ונכנסו ליטול כלי זינן, ונכנסו אויבים אחריהם. דחקו זה את זה והרגו זה את זה יותר ממה שהרגו אויבים. באותה שעה התקינו שיהו חוזרין למקומן בכלי זינן".

ומסביר ר' יהונתן בפירושו על הר"ף שם, שמפני סיבה זו התירו להעביר ד' אמות ברשות הרבים, ולהכניס מרשות הרבים לרשות היחיד "לפי שסכנת נפשות היה בדבר אם יניחום חוץ לתחום או מחוץ לעיר... שמא ירגישו בהם אויבים ויקחום ולא יהיה להם להינצל כשיצורו על העיר".

כלומר: סיבת ההיתר היא הדין הכללי של פיקוח נפש, ולכן הותרו גם איסורי טלטול מן התורה. אך היתר זה מחייב את טלטול הציוד רק בתוך אלפים אמה, והיציאה חוץ לתחום אלפים אמה לא הותרה כלל גם לחוזרין מהמלחמה.

תירוץ שני: רב נחמן בר יצחק למד בסיפא כפשוטה, שהיוצאין להציל רשאי לחזור למקומן גם אם הוא מרוחק יותר מאלפים אמה. אלא שהיתר זה יפה רק למצבים מסוימים. וכך מיושבת הסתירה בין הרישא לסיפא: ברישא מדובר על מצב שבו ניצחו ישראל לגמרי במלחמה, ואין שום סכנה להישאר בגמר הקרב במקום, ולכן לא התירו לצאת מתוך תחום שבת של מקום גמר הפעולה אפילו לשם חזרה הביתה.

לעומת זאת בסיפא מדובר במצב שבו גברה יד האויבים (או "יד הנוכרים תקיפה" כלשון ר' חננאל) וקיים חשש סכנה להישאר בשדה במקום המערכה. ומפני סכנה זו הותר לחזור למקומן אפילו למרחקים גדולים.

בפשטות גם לפי התירוץ השני של רנב"י סיבת ההיתר היא פיקוח נפש אם טרם גברה יד ישראל, ולכן הותר לעבור על איסור תחומין והחזרה הותרה ללא הגבלת מרחק. הרא"ש בעירובין פרק ד ס' ה בשם המהר"ם פסק להלכה כשני התירוצים, והב"י אר"ח ס' תז כ' שכן דעת הרמב"ם. וכן פסק להלכה, המשנה ברורה סימן תז ס"ק י.

שני ההיתרים האחרונים לחוזרין מפעולת ההצלה, טלטול הנשק ברשות הרבים או חזרה למרחק אם יד האויב גברה, מקורם, אם כן, בגדרים הכלליים של פיקוח נפש ולא בתקנות חכמים מיוחדות.

ברור איפוא, שגם מכאן אין כל סתירה לעיקרון המבואר לעיל בפרק א שעם גמר ההצלה בטלים ההיתרים. שהרי אין סיבת היתר החזרה מצד פיקוח נפש

שהיה בזמן היציאה לקרב אלא מצד פיקוח נפש הקיים גם בשעת החזרה. וברור שכל זמן שקיים מצב של פיקוח נפש, נדחין איסורי תורה מפניו.

פרק ג. חידוש הרמב"ם "כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא" והתמיהות עליו

היתר כללי נוסף לחוזרין מפעולת ההצלה בשבת מובא ברמב"ם הלכות שבת פרק ב הלכה כג. וזה לשון הרמב"ם שם:

"בכל מקום אם באו (הגויים) על עסקי נפשות או שערכו מלחמה או שצרו סתם, יוצאין עליהן בכלי זין ומחללין עליהן את השבת. ומצוה על כל ישראל שיכולין לבוא ולצאת ולעזור לאחיהן שבמצור ולהצילן מיד הגויים בשבת, ואסור להם להתמהמה למוצאי שבת. וכשיצילו את אחיהם מותר להן לחזור בכלי זין שלהן למקומם בשבת, כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא".

מתוך סתימת הדבר "מותר להן לחזור למקומן" ללא הגבלת מרחק וללא הגבלה למצב מסוים, משמע שאין הגבלה של אלפים אמה לגבי החוזרין מפעולת הצלה גם כשנצחו ישראל.

גם נימוקו המחודש של הרמב"ם מצביע על היתר כללי. נימוקו המחודש של הרמב"ם להתיר חזרה למקומן שהוא "כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא". והמאירי בשבת יט, א, מסביר נימוק זה "שלא ימנעו לעתיד כלומר: שאם נגביל את היוצאין להציל בהגבלות הלכתיות שימנעו את החזרה הביתה בגמר פעולת ההצלה, עלול להיווצר בעתיד מצב שאנשים יימנעו מלצאת בשבת לצורך הצלה. ולכן כדי למנוע מצב חמור כזה של הזנחת פיקוח נפש בעתיד, עדיף להתיר בהווה את החזרה בשבת. וברור שנימוק זה כוחו יפה להתיר את החזרה ללא הגבלת מרחק או הגבלת מצב.

[בקריית ספר על אתר מובאת דרך אחרת בהבנת דברי הרמב"ם, ויש מקום לדון גם בכוונת המאירי. ויעויין עוד במסכת יומא עז, ב, "מאי טעמא כדי שלא תהא מכשילן לעתיד לבוא", ובפירוש רש"י ור' חננאל שם ואכמ"ל.]

התמיהות על הרמב"ם ברורות :

תמיהה ראשונה: אם נימוק זה נכון להלכה, מדוע לא הביאה אותו הגמרא בעירובין דף מה, א?

תמיהה שנייה: אם נימוק זה נכון להלכה, מדוע אסרה המשנה בעירובין את החזרה אל מעבר לתחום אלפים אמה, הרי נימוק זה מצדיק חזרה גם למרחקים גדולים יותר.

תמיהה שלישית: הרמב"ם עצמו בהלכות שבת פכ"ז הי"ז פסק שהיוצאין להציל רשאים לחזור רק תוך אלפים, אלא אם כן היתה יד הגויים תקיפה וכדברי

הגמרא בעירובין מה. (עיי"ש בפירוש הר"ח) וזה סותר למשמעות דבריו בפרק ב. (ועיין בכללי הרמב"ם בשם כנה"ג, הנתיבות ותיו"ט, שדרכו של הרמב"ם לסמוך על מה שכתב קודם בחיבורו ולא על מה שכתב אחר כך).

תמיהה רביעית: אין דרכו של הרמב"ם לחדש דין מעצמו ללא שיציין זאת בפירושו. אם כן מהו מקורו של נימוק הרמב"ם "כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא"?

פרק ד. מקור נימוקו של הרמב"ם במשנת ראש השנה

כדי להבין את דעת הרמב"ם ולהבהיר את התמיהות יש למצוא את מקור הסברה המחודשת "כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא". נראה שהמקור להסברו של הרמב"ם בפרק ב טמון במשנה במסכת ראש השנה דף כ"א: "בין שנראה בעליל בין שלא נראה בעליל מחללין עליו את השבת. ר' יוסי אומר אם נראה בעליל אין מחללין עליו את השבת. מעשה שעברו יותר מארבעים זוג ועיכבן רבי עקיבא בלוד. שלח לו רבן גמליאל אם מעכב אתה את הרבים נמצאת מכשילן לעתיד לבוא".

ומתוך סמיכות המעשה שבסיפא לדין של הרישא, משמע שעיכוב עדי קידוש החודש על ידי רבי עקיבא נבע מן הכוונה למנוע חילול שבת מיותר. אלא שלדעת רבן גמליאל (שהלכה כמותו, עי' בגמרא שם) אין זה חילול שבת מיותר. שכן עיכוב הרבים גורם למכשלה לעתיד לבוא, שיהיו אנשים שיימנעו מלטרוח לבוא להעיד גם במצבים בהם עדותם תהיה חיונית לקידוש החודש. וכך מבואר במאירי ובתפארת ישראל על אתר. וכן משמע מהירושלמי ר"ה פ"ב ה"ז ופ"א ה"ה, שם הוצרכו לחדש שרבי עקיבא מודה שאם בא זוג אחד, שאין לעכבו. לדעת המפרשים שהעיכוב של רבי עקיבא התרחש ביום חול – לא היתה שום ה"א שר"ע יעכב אפילו זוג אחד, ואין צורך בחידוש שהובא בירושלמי.

כלומר: כאן מחדשת המשנה כלל בסיסי בהלכות חששות לעתיד. והכלל הוא, שכאשר שמירת השבת עכשיו עלולה להביא בעתיד לידי מצב שבו יימנעו אנשים לצאת ולהעיד לקידוש החודש, אזי כבר עכשיו חילול השבת נחשב לצורך קידוש החודש. וחילול השבת לצורך קידוש החודש הותר על ידי התורה כדאיתא במשנת ר"ה כב.

אם כך, נכון להסיק שגם לגבי מצוה אחרת שדוחה שבת – מצות פיקוח נפש – קיים כלל דומה. ואם הערכת המצב היא שהגבלת תנועתם של היוצאים להציל עלולה להביא לידי כך שחלק מהם יימנעו בעתיד מלהציל בשבת, אזי לא רק שבעתיד ייווצר מצב של פיקוח נפש אלא כבר עכשו היתר לחזור למקומן הינו צורך פיקוח נפש, ופיקוח נפש דוחה שבת. ומאחר והרמב"ם העריך הערכה ריאלית, שהגבלות לגבי חזרה הביתה של המצילין אכן ימנעו מחלק מן העם מלצאת ולהציל בשבת אחרת (למרות החשיבות הרבה שבהצטרפות כל מי שרק

יכול) לכן התיר להם הרמב"ם לחזור למקומן ללא הגבלה וזוהי כוונת הרמב"ם באומרו שחוזרין למקומן כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא.

ברור גם כאן שאין כל סתירה לעיקרון בפרק א שעם גמר ההצלה בטלים ההיתרים. שכן אף שקיים כאן היתר גם לאחר גמר ההצלה, אין סיבת ההיתר פיקוח הנפש שהיה בשעת היציאה לקרב, אלא פיקוח נפש של מצב אפשרי בעתיד אשר מחמתו מותר כבר עכשיו לחלל את השבת.

[הערה: חשוב להדגיש כאן כי אין בהסבר זה כל סתירה לדעת הנוב"י מה"ת י"ד רי, בענין ניתוחי מתים דס"ל שלענין פיקוח נפש בעינן חולה לפנינו. שכן אף שכאן אנו מוצאים מצב של חשש פיקוח נפש לעתיד שמתיר לעבור כבר בהוה למרות שהוא לא לפנינו, הכא שאני. ושלשה הסברים לדבר :

הסבר ראשון: כאן איירי בציבור, ודיני ציבור שונים במידה ניכרת מדיני היחיד. לדוגמא: בב"י י"ד קעח, לענין לאו דלא תלכו בחוקות הגויים, מותר למקורבים למלכות לעבור על איסור דאורייתא (לחד תירון) משום הצלה שיכולה לבוא על ידיהם אם תיגזר ח"ו גזירה על ישראל. כלומר לגבי ציבור קיימת הרחבה של מושג פיקוח נפש של היחיד. וכעין זה מצינו גם בדעת רב האי גאון שבת מב, א, הובא בר"ח וברשב"א שם גבי גחלת של מתכת ברה"ר וצידת נחש שחשש שלגבי היחיד הינו חשש נזק בלבד, הופך, כשמדובר ברבים, לחשש פיקוח נפש. ואכמ"ל.

הסבר שני: בדרך שונה מעט ניתן להבדיל בין מקום בו קיום המצוה מחייב שכל אחד ואחד יקום ויעשה מעשה, כמו ברואי הלבנה לקידוש החודש, ובנוכרים שצרו על עירות ישראל (רמב"ם פ"ב הכ"ג משבת). במקרה כזה חשש מכשלה לעתיד הוא בעצם סיכון ודאי שחלק מהמחוייבים בדבר ישתמטו מלמלא חובתם כשיזדקקו להם. מה שאין כך במקרה של מחלה מסויימת שאין בה חולה היום ואז החשש לעתיד אינו ודאי.

הסבר שלישי: מצב שכיח נחשב כחולה לפנינו, וכעין מש"כ החזו"א (אהלות כב, לב) לענין חולה לפנינו. אך ראה מש"כ בנשמת אברהם כרך ב י"ד, שמת, ב, 2 בשם הגרש"ז אויערבאך, ואכמ"ל.]

פרק ה. הבחנה עקרונית בין גדר תקנת ר"ג הזקן לבין גדר ההיתר "שלא להכשילן לעתיד".

לאור האמור קל לשים לב לדמיון ולהבדלים בין היתר "שלא להכשילן" לבין ההיתר של המשנה (רבן גמליאל הזקן בר"ה כג, ב, ובעירובין מד, ב) הנותנת דין של אנשי העיר לזרים שהגיעו לצורכי ההצלה (פרק ב, היתר שני, לעיל).

בשני המקרים ההיתר נועד כדי לעודד אנשים לצאת להציל, ולמנוע תירון להשתמטות מהצלה בעתיד.

אך קיים הבדל עקרוני חד: היתר המשנה של רבן גמליאל הזקן איננו מגדרי היתרים של פיקוח נפש. אלא ההיתר הוא מכוח תקנות ר"ג הזקן אשר ביטל את האיסור (מדרבנן) לצאת מד' אמות לגבי היוצא ברשות, וקבע את דינו לכתחילה כדין אנשי מקומו החדש. אמנם הסיבה שהביאה לתקנת ר"ג הזקן היא החשש מהשתמטות בעתיד, אך זוהי סיבה לתקנת ר"ג, ולא סיבת ההיתר. סיבת ההיתר היא ביטולו המוחלט של איסור יציאה מד' אמות לגבי היוצאין ברשות, שהרי במסגרת תקנת ר"ג הזקן בוטל לגמרי דין היוצא חוץ לתחום לגבי היוצא ברשות.

לעומת זאת, סיבת היתר החזרה של הרמב"ם בפרק ב, היא החשש מהשתמטות מהצלה בעתיד, חשש אשר בגללו קיים כבר עכשיו דין פיקוח נפש, וחשש זה הוא עצמו סיבת ההיתר, על פי כללי פיקוח נפש.

להבהרת הדברים נציין שלשה הבדלים הלכתיים בין ההיתרים הנובעים משתי הסיבות הנ"ל.

1) אדם גדול המכיר בעצמו שהוא לא יימנע בעתיד מלצאת ולהציל גם אם יחמיר עתה על עצמו ולא יזדקק להיתרים. אזי לגבי היתר רבן גמליאל הזקן - המחמיר על עצמו ולא יוצא מד' אמותיו הריהו מחמיר חומרה של שטות, שכן לאחר תקנת ר"ג הזקן בוטל לגמרי האיסור לגבי כל היוצאין ברשות, ואין כאן שום איסור כלל לצאת מד' אמותיו.

לעומת זאת לגבי היתר הרמב"ם בפרק ב, כאן גדר ההיתר הוא של פיקוח נפש הדוחה שבת, כאשר איסור שבת קיים אלא שנדחה מפני החשש של הפיקו"נ בעתיד. אם כן, מי שמכיר בעצמו שחשש זה לא קיים לגביו והוא לא יימנע מלצאת בעתיד, לא רק שיש טעם בהחמרה על עצמו בהימנעות לשוב לביתו, אלא שיתכן שאף אין לו היתר לשוב לביתו תוך חילול שבת. (ומסתבר שכך הלכה גם בדינו של רבן גמליאל במשנת ראש השנה כא, ב. שאילו רבן גמליאל עצמו היה רואה את הלבנה בלוד, מסתבר שלא היה מחלל את השבת כדי לעלות לירושלים בשעה שכבר עלו עדים מרובים. שכן לגביו לא קיים כלל חשש לעתיד, וממילא אסור לחלל שבת שלא לצורך).

2) יחידה צבאית המופעלת על פי פקודה ללא צורך בהתנדבות, אזי תקנת ר"ג הזקן קיימת גם לגביהם, ויש להם אלפים אמה לכל רוח ממקומן החדש. בעוד שהיתר הרמב"ם לא קיים כאן כלל שהרי אין חשש שימנעו מלצאת בעתיד, ולכן אסורין לשוב לביתם אם הדבר כרוך בחילול שבת מן התורה. וראה שו"ת היכל יצחק או"ח ס' ל"ב אות ד.

3) במקום בו היציאה להציל נובעת מסכנה גם למציל עצמו, שוב לא קיים ההיתר משום חשש לעתיד, שהרי גם בעתיד יצא ללא ספק משום סכנת עצמו, ואין חשש שישתמט במקום בו הוא המסוכן. [הערת הגר"א נבנצל (תשע"א): אבל פעם אחרת תהי' סכנה לאחרים, והוא לא ידע ההבדל. (כלומר

הוא ימנע מלצאת גם בסכנת אחרים כי לא ידע שבסכנת אחרים מותר לו לצאת ולחזור. מ"ה)].

דוגמא כזו הובאה בשו"ת חת"ס חלק חו"מ ח"ו סי' קצד בהשמטות, לגבי רופא שמציל גוי בשבת משום סכנה דידיה, אין לו ההיתר הנ"ל לחזור משום העתיד.

פרק ו. ישוב התמיהות על הרמב"ם

לאור האמור מיושבות התמיהות על הרמב"ם שהובאו בפרק ג לעיל.

ישוב התמיהה הראשונה: ברור מדוע לא הזכירה הגמרא בעירובין מה, א, את הנימוק של הרמב"ם "שלא להכשילם לעתיד לבוא". שכן הגמרא בעירובין דנה בדברי המשנה שם העוסקת בהיתר מוחלט מכוח תקנת חז"ל, תקנה שמבטלת לגמרי את איסור היציאה מד' אמות לגבי היוצא להציל (אע"פ שסיבת התקנה וביטול האיסור היתה כדי להקל על היוצאין להציל ולעודד אותם לצאת בעתיד, על כל פנים לאחר התקנה האיסור נפקע ואינו קיים כלל). לכן גם אם אחד מן היוצאין להציל רוצה להחמיר על עצמו ולא לצאת מד' אמותיו הרי זו חומרה של שטות שאין לה מקום כלל שהרי הפקיעו חכמים איסור זה לגמרי.

גם כאשר קיים מצב של פיקוח נפש עכשווי מבחינה אובייקטיבית כגון, להשאיר את הנשק מחוץ לעיר (לאור לקחי הבריתא), או כאשר ניצחו האויבים, אף כאן אין היחידי רשאי להחמיר על עצמו, כשם שיוולדת תוך ג' אינה רשאית לצום ביו"כ גם אם נראה לה שאינה מסתכנת כדאיתא בשו"ע באו"ח תריז סעיף ד, וראה סימן א, פרק ג לעיל.

לעומת זאת ההיתר של הרמב"ם אינו מוחלט, האיסור לצאת מחוץ לאלפים לא הותר מכוח תקנה ואף לא משום פיקוח נפש מידי, אלא מחמת הערכת מצב ששמירת השבת היום תביא לסיכון בעתיד, שלכן מותר כבר עכשו להקל מדין פיקוח נפש של העתיד. אך במקרה זה ברור שאם ירצה האדם להחמיר על עצמו ולא לחזור לביתו באיסור כי ברור לו שהוא לא יימנע מלצאת בעתיד, ודאי שרשאי ואולי אף חייב להחמיר, ותבוא עליו ברכה. על היתר כזה לא דנה משנת עירובין ולא הגמרא שם.

ישוב התמיהה השנייה: הגמרא בעירובין מה, א, אסרה את החזרה יותר מאשר אלפיים, מכיון שהגמרא דנה בדברי המשנה העוסקת בהיתרים מוחלטים בלבד (מכוח התקנה או מפני פיקוח נפש מידי) והרי אין היתר מוחלט לחזור למרחק של יותר מאלפים כאשר אין פיקוח נפש מידי בשהייה במקום.

התמיהה השלישית: אין סתירה בין הרמב"ם בפ"ב לדבריו בפכ"ז. בפרק כ"ז הל' טז, דן הרמב"ם בהיתרים מוחלטים ע"פ הסוגיית בעירובין וכמו שנתבאר,

ולא בהיתרים התלויים בהערכת המצב ובכל אחד ואחד, כמו ההיתר בפרק ב מהלכות שבת "כדי שלא להכשילן לעתיד לבא".

התמיהה הרביעית: מהו מקור נימוקו המחודש של הרמב"ם, כבר צויין בפרק ד לעיל.

פרק ז. האם ההיתר לחזור משום החשש לעתיד מתיר גם חילול שבת במלאכות דאוריתא ?

והנה יש לדון בהיתר של הרמב"ם בפרק ב הנובע מן החשש "להכשילן לעתיד לבוא" האם חשש זה דיו להתיר גם איסורי תורה או שמא רק איסורי דרבנן. בפשטות משמע מהסוגיא בראש השנה לגבי קידוש החודש שחשש זה יפה להתיר איסורי תורה, שכן מלוד לירושלים או ליבנה המרחק גדול יותר מ"ב מיל. ולדעת הרמב"ם בריש פכ"ז משבת איסור יציאה מחוץ לתחום י"ב מיל הוא איסור תורה ואעפ"כ התיר רבן גמליאל ללכת מלוד למקום הסנהדרין בשבת, מפני החשש שלא להכשילן לעתיד לבוא. (יותר מזה משמע מדעת הגמרא ברה"ה שם שאף ר"ע מודה להתיר של ר"ג, ור"ע עצמו במשנת סוטה דף כז, ב, סובר כי איסור תחומין של אלפים אמה הוא איסור תורה. אך ראה סימן ד פרק ה לעיל, מה שהובא בשם הגר"א נבנצל) כמו כן מבואר במשנה האחרונה של פ"ק דר"ה, שעדי החודש רשאים לטלטל עמהם את הנדרש להם כגון מזונות מקלות וכדומה. בפשט דברי המשנה היתר זה קיים גם אם נצרכים לעבור ברה"ר דאוריתא בהליכתם. וכן מפורש וכן הוא פירוש המילים "מחללים את השבת" במשנה וברמב"ם קידוה"ח פ"ג ה"ד. וכן משמע מדברי החתם סופר בשו"ת חת"ס חאו"ח סי' רג.

אמנם הגרש"ז אויערבאך שליט"א (ירחון מוריה שנה ג גליון ג-ד במאמרו "בירורים וספקות בהלכות פיקוח נפש" אות ג; נדפס שוב במנחת שלמה ח"א סי' ז) חולק על דברי החת"ס הנ"ל והקשה עליו מדברי הראשונים וז"ל:

"מבואר שם בחלק או"ח דסובר שההלכים להציל משום פקו"י התירו אותם לחזור למקומן סופן משום תחילתן אפי' אם צריכים לעשות מלאכות דאוריתא, והוא פלאי, דלא מציינו בשום מקום שהתירו איסור תורה בסופן משום תחילתן, והתוס' בעירובין מ"ד ע"ב וכן הרשב"א בביצה י"א ע"ב כתבו אהא דתנן התם שכל היוצאין להציל חוזרין למקומם וז"ל: "הא דלא חשיב לי' בפ"ק דביצה גבי הנך ג' דהתירו סופן משום תחילתן דזה אינו חידוש" וכיוון שכתבו דאין זה חידוש והשוו אותם להנך ג' דמס' ביצה רואים ברור שסוברים דלא התירו אלא מלאכות דרבנן דומיא דהתם ולא דאורייתא ותו דאם מותר גם מלאכות דאורייתא ע"כ דהיתר גמור הוא משום פיקוח נפש וא"כ איך אפשר למנותם בהדי הנך דפ"ק דביצה שהתירו חכמים. וכן כתב גם הריטב"א בריש פ"ב דמס' ר"ה אהא דהתקין ר"ג שיהו מהלכים אלפים אמה לכל רוח "כיוון שבאו ברשות עשאוהו כאילו קנה שביטה ומשלך נתנו לך

דאיסור תחומין דרבנן" עכ"ל, ומפורש יותר כתב שם הרמב"ן במס' עירובין להוכיח דביציאת ד' אמות חוץ לתחום ליכא איסור תורה אא"כ הולך מיל או ג' פרסאות לכל צד כדאית ליה, מהא דהתקין ר"ג הזקן שיהו מהלכין אלפים אמה לכל רוח, וז"ל "הרי העדים הללו הלכו ג' פרסאות עד מקום הועד - ואם היוצא חוץ למקום שבינתו ג' פרסאות על כל פסיעה ופסיעה הוא עובר מה"ת - איך רבן גמליאל מתיר להם אלפים אמה והלוא עוברים הם מה"ת בכל יותר מד' אמות - וכי בית דין מתנין לעקור דבר מה"ת אלא בשב ואל תעשה - וש"מ - שאם הלך בהיתר כל היום אע"פ שיצא לו לכמה תחומין אינו חייב עד שילך מאותו מקום כשיעור תחומי שבת" עכ"ל, הרי מפורש כתב דלא שרי אלא מלאכות דרבנן".

אמנם ע"פ האמור כאן בפרקים ה-ו, ברורים מאד דברי החת"ס, שכן כל הראיות שמביא הגרש"ז אויערבאך בהם מוכח שהתירו רק איסורי דרבנן, עוסקות בהיתר המשנה של ר"ג הזקן שהוא היתר מוחלט מכוח התקנה של ביטול איסור יציאה מד' אמות ליוצאין להציל. ואף שהסיבה לתקנה היתה סופן משום תחילתן, הרי לאחר התקנה בטל האיסור לגמרי וזה כמובן נכון רק לגבי ביטול האיסור דרבנן המסוים שאותו התירו חז"ל.

אך אין מכאן כל ראייה נגד החת"ס הדין בהיתר מחמת החשש לעתיד לבוא, חשש אשר בגללו קיים כבר עכשו היתר של פיקוח נפש, והיתר זה שאינו מוחלט אלא תלוי בהערכת מצב, כוחו יפה גם להתיר איסורי תורה; כדעת החת"ס, וכפי שמוכח במסכת ר"ה לגבי קידוש החודש, ובראשונים שם.

לפי זה, רופאים וצוותי רפואה, שאינם במסגרת צבאית המחייבת לצאת, אלא שההחלטה על יציאה תלויה גם בשיקוליהם שלהם, מותרים לצאת בשבת להציל, וגם לחזור לבתיהם בשבת אפילו באיסור תורה כדי שלא להכשילם לעתיד לבוא. ושמעתי שכך הורה למעשה הרב מבריסק, הגרי"ז סאלאווייצק זצ"ל.

וכן פסק להלכה הגר"מ פיינשטיין, תחומין כרך א, 13 - 23. הודפס אח"כ גם באגרות משה או"ח חלק רביעי (ברוקלין תשמ"ב) סימן פ' עמודים קנח - קסג. לעומתם, הגר"ש קלוגר בשו"ת ובחרת בחיים סי' צ"ט, אוסר לעבור איסור תורה בחזרה מהצלה וראיתו מסוגיית עירובין.

פרק ה. דעת הגרש"ז אויערבאך זצ"ל

בקיץ תשמ"מ, לפני שראיתי את פסק ההלכה של הגרמ"פ, הרציתי את עיקרי הדברים לפני הגרש"ז אויערבאך שליט"א והסכים עמי להתיר גם איסור תורה בחזרה מהצלה אם קיים חשש של הכשלה לעתיד לבא. העליתי אז את הסכמתו ע"ג הכתב. כמה חודשים אחר כך שוב שוחחתי עם הגרש"ז אויערבאך בנדון, אך הפעם חזר חלקית מהסכמתו הקודמת ואמר לי שלדעתו אמנם העיקרון "כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא" יכול להתיר איסור דאורייתא כמו שמשמע

מהרמב"ם פ"ב מהלכות שבת הלכה כג, אך היתר זה הוא רק במקום בו קיום המצוה מותנה בחיוב כל אחד ואחד מישראל לבוא להעיד או לצאת למלחמה (מעין מש"כ בהסבר השני שבהערה סוף פרק ד לעיל). אך במצות הצלה המוטלת על יחידים כגון רופאים, מוכח, לדעתו, מהסוגיא בעירובין מד, ב, - מה, א, שגם מי שיצא להציל התירו לו רק איסור תחומין דרבנן, ולא התירו לו שום איסור תורה כדי לחזור למקומו. (אלא אם עדיין קיים חשש של פיקוח נפש).

ואני בעוניי לא הבנתי אז, כמו גם היום, איך מוכח מסוגיית עירובין שלא הותר איסור תורה מחשש שלא להכשילן לעתיד לבוא, כשמדובר במצוה המוטלת על יחידים. הרי כאמור למעלה, סוגיית עירובין איננה עוסקת אלא בהיתר של ביטול איסור דרבנן של יוצא חוץ לתחום לגבי היוצאין להציל. ואין הסוגיית מתייחסת כלל למצבים המוגדרים כמצבי פיקוח נפש עכשוי מפני החשש העתידי, וכנ"ל.

אך ילדות היתה בי ועברתי לצערי על משנת "לא הבישן למד" ונמנעתי מלהטריד את הגרש"א יותר. והיום – חבל על דאבדין.

מאוחר יותר, אחרי ראותו מש"כ הגר"מ פיינשטיין, אמר לי הגרש"א שהינו מסופק שמא עליו לחזור בו מאיסורו, ושמא מותר להלכה כדעת הגרמ"פ.

לאחר זמן, אחר בקשת רשות מיוחדת מהגרמ"פ (כמובא בהערתי בתחילת מאמרו החדש), כתב הגרש"ז איוערבאך מאמר חדש במוריה שנדפס בשנית במנחת שלמה ח"א סי' ה, בו נשאר בדעתו לאסור על צוותי רפואה לעבור על איסורי תורה לצורך חזרה לביתם בשבת.

פרק ט. מסקנות

א. אם גם לאחר גמר פעולת ההצלה או הטיפול עדיין קיים מצב של פיקוח נפש הדורש חזרה מהירה - למשל של הרופא לבית החולים - נדחית השבת מפני פיקוח נפש.

ב. אם מצב הפיקוח-נפש נסתיים – דינו של היוצא להציל חוזר להיות כדין כל אדם ללא היתרים לעבור על המצוות פרט לשתי הקלות באיסור תחומין : האחת : היוצא להציל מחוץ לתחום שבת (אלפיים אמה) דינו כאנשי המקום החדש, ויש לו אלפיים אמה לכל רוח.

השניה: אם קיימת חפיפה בין תחום שביתתו המקורי לבין תחום מקומו החדש, אזי מותר לחזור למקומו.

ג. רופאים או אנשי צוות רפואי אשר חזרתם לביתם כרוכה בחילול שבת, וללא היתר לחזור לביתם בשבת קיים חשש של איחור או השתמטות עתידית מלצאת ולטפל בשבת:

החתם סופר (או"ח ר"ג וח"מ קצ"ד) מתיר לחזור לביתם גם אם החזרה כרוכה בחילול שבת במלאכות שלא הותרו במפורש ע"י חז"ל לחזורין מהצלה, ומשמע מדבריו שה"ה באיסורי תורה;

הגר"ז סאלאוויציק – הרב מברסק, הורה למעשה להתיר לרופא לחזור לביתו ברכב בשבת כדי שלא להכשילו לעתיד לבא;

הגר"מ פיינשטיין פסק הלכה למעשה להתיר חזרת צוותי הצלה מתנדבים גם כשהחזרה כרוכה באיסורי תורה;

לעומתם הגר"ש קלוגר בשו"ת ובחרת בחיים סי' צ"ט, והגרש"ז אויערבאך במנחת שלמה ח"א, ז-ח, כתבו כי אין החשש להכשלה לעתיד מתיר בהווה לעבור איסורי תורה לצוותי רפואה, וראייתם העיקרית מסוגיית עירובין.

בעוניי לא זכיתי להבין את ראייתם מסוגיית עירובין. אך ראה מה שהובא בשם הגרש"ז א, להלן בסימן יא הערה 35.

הוספת הגר"א נבנצל (תשע"א) לסוף סימן ז

מעשה בהורים שהודיעו להם שבנם נפצע בצה"ל ואושפז בבה"ח רמב"ם, הרב אסר להם לנסוע שמה בשבת, מאחר והוא בבית החולים ומטופל בודאי כראוי.

ואע"פ שאיני כדאי, אבל במקום פקו"נ אי אפשר לחלוק כבוד לרב, ומנסיוני כשאבא זללה"ה שכב בבית חולים, ראיתי כמה פעמים אמא זללה"ה עשתה בשבילו דברים שהצוות הרפואי, העסוק בחולים מרובים, לא עשה.

כעת נזכרתי שכאשר סבתי ע"ה שכבה בבית החולים מנע אבא טיפול שגוי.

על כן דעתי שמותר לקרובים הנדרשים לנסוע בשבת אל החולה.